

ANITA SZCZEPANEK, MAGDALENA WIECZOREK-SZMAL,
PAWEŁ JAROSZ

FIGURKA ZOOMORFICZNA Z CMENTARZYSKA KULTURY ŁUŻYCKIEJ W OPATOWIE, STANOWISKO 1, POW. KŁOBUCK, WOJ. ŚLĄSKIE

Cmentarzysko z II–V okresu epoki brązu i okresu halsztackiego C/D oraz z okresu wpływów rzymskich w Opatowie należy do grupy dobrze rozpoznanych stanowisk (ryc. 1). Badania wykopaliskowe nekropoli były prowadzone w 1938 r. przez T. Reymana i S. Noska (Nosek 1939 i 1946; Reyman 1939 i 1945), a następnie w latach 1956–83 przez K. Godłowskiego (ryc. 2).

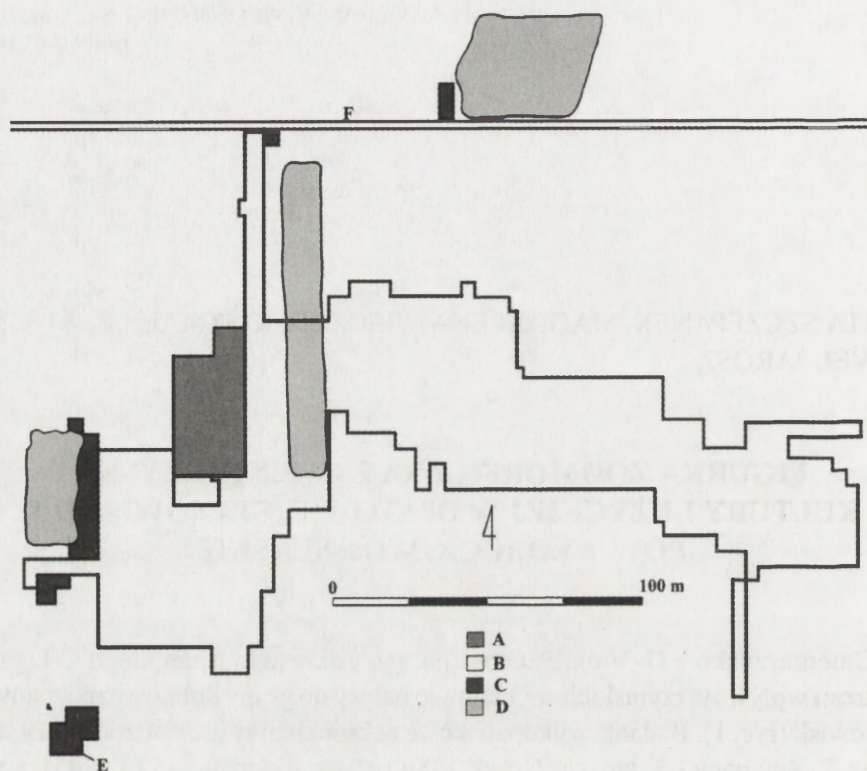

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska w Opatowie, stan. 1, pow. Kłobuck, woj. śląskie.

X — cmentarzysko.

Fig. 1. Location of the cemetery in Opatów, Site 1, Kłobuck district, Śląskie Voivodship.

X — the cemetery.

Ryc. 2. Cmentarzysko w Opatowie, stan. 1, pow. Kłobuck, woj. śląskie — plan przebadanego obszaru: A — badania z 1938 r., B — badania w latach 1956–83, C — badania w latach 1998–2000, D — piaskownie, E — miejsce znalezienia glinianej figurki zoomorficznej, F — droga polna.

Fig. 2. The cemetery in Opatów, Site 1, Kłobuck district, Śląskie Voivodship — plan of the excavated area: A — excavation of 1938, B — excavations 1956–1983, C — excavations 1998–2000, D — sand pits, E — the place where the zoomorphic figurine was found, F — dust road.

Łącznie w latach 1938–1983 na terenie cmentarzyska odkryto 1277 grobów, z czego około 730 pochodzi z okresu wpływów rzymskich, a pozostałe z epoki brązu i z okresu halsztackiego (Godłowski 1986; Szczepanek, Wieczorek 1999). Od początku lat 90-tych stanowisko jest systematycznie niszczone przez wybieranie piasku. Postępująca dewastacja cmentarzyska skłoniła do podjęcia ratowniczych badań wykopaliskowych w latach 1998–2000 (ryc. 2).

Ratownicze badania wykopaliskowe finansowane przez Oddział Służby Ochrony Zabytków woj. częstochowskiego, a po reformie administracyjnej śląskiego, koncentrowały się na obrzeżach powstałych, „dzikich” piaskowni. W wyniku prowadzonych prac stwierdzono, że cmentarzysko z epoki brązu kontynuuje się znacznie na zachód, północ i południe od przebadanego w latach 1938–83

obszaru. Dotychczasowe badania wskazują, że birtualna nekropola w Opatowie była użytkowana w II okresie epoki brązu przez ludność kultury przedłużyckiej, a w III, IV i V okresie epoki oraz w okresie halsztackim przez ludność podgrupy częstochowsko-gliwickiej grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej (Gedl, Ginter, Godłowski 1971; Szczepanek, Wieczorek 1999).

W trakcie badań w 2000 roku w grobie ciałopalnym jamowym nr 1310 odkryto glinianą figurkę zoomorficzną.

1. OPIS MATERIAŁU

Grób 1310 — ciałopalny, jamowy

Kamienie tworzące konstrukcję nagrobną pojawiły się zaraz pod humusem, na głębokości ok. 20 cm. Płytko zalegające kamienie, częściowo tkwiące jeszcze w warstwie ornej, zostały zapewne przemieszczone i rozwleczone przez prace rolne. Konstrukcja nagrobna była zorientowana po osi NW–SE i posiadała przybliżone rozmiary 200 x 70–80 cm (ryc. 3). Pomiędzy kamieniami znajdowano fragmenty ceramiki oraz nieliczne przepalone kości. Na głębokości 25 cm wśród kamieni znaleziono glinianą figurkę zoomorficzną (ryc. 4). Eksplorując kolejne poziomy grobu aż do głębokości 70 cm w jamie grobowej, której wypełnisko nie odróżniało się od otaczającego ją piasku, występowały naczynia oraz fragmenty ceramiki (ryc. 5: 1–8), które znajdowane były głównie w środkowo-zachodniej części jamy grobu. Tam też, na głębokości 30 cm wystąpił skręt brązowy (ryc. 5:9).

Inwentarz grobu:

1. Gliniana figurka zoomorficzna. Figurka pełna, ulepiona z jednej bryły gliny. Tułów zwierzęcia jest mocno wydłużony, posiada wyraźnie zaznaczony grzbiet i zakończony jest wyodrębnionym ogonem. Na stosunkowo długiej szyjce, wychodzącej lekkim skosem ku górze, znajduje się łeb z plastycznie zaznaczonym, rozwartym pyskiem. Na brzuchu zachowany fragment jednej z nóg (przednia prawa), pozostałe nogi nie zachowały się. Na grzbiecie i na łbie widoczne wyświecenia. Barwa figurki — jasnobrunatna, wys. 4,5 cm, dł. 10,7 cm (ryc. 4).

2. Złamany skręt brązowy trzyzwojowy z drutu o przekroju okrągłym; średn. 1,2 cm (ryc. 5: 9).

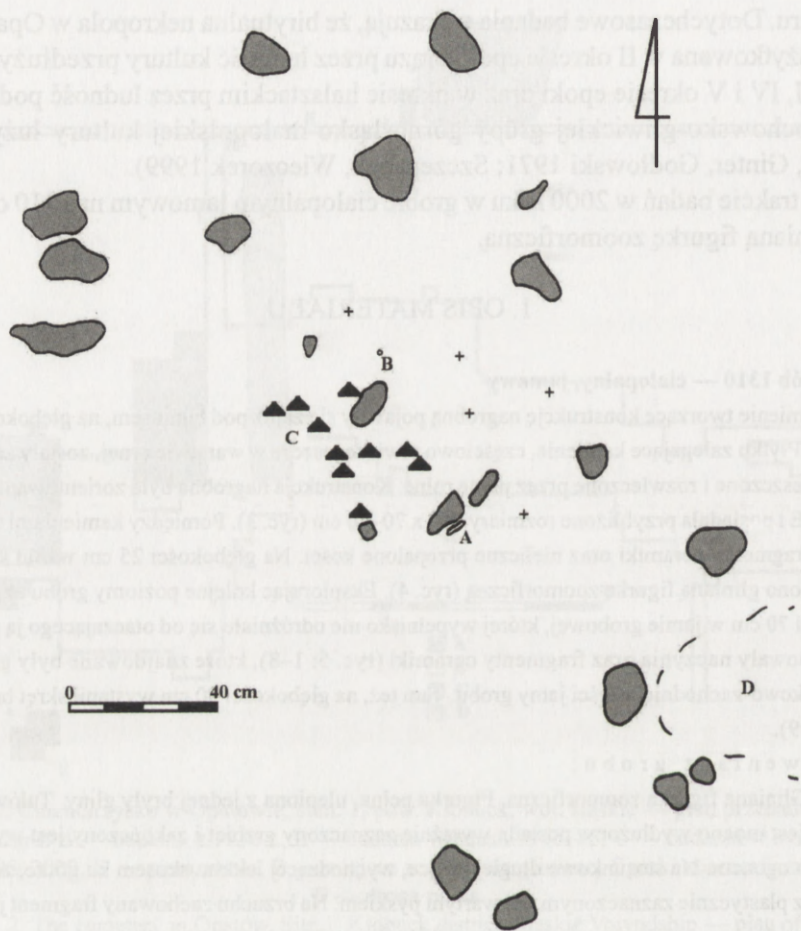
3. Czerpak półkulisty o wklęsłym dnie, jasnobrunatny, gładki; średn. otw. 7,1 cm, średn. dna 2 cm, wys. 3,3–3,8 cm (ryc. 5: 1).

4. Czerpak półkulisty z niewyodrębnionym dnem, z zewnątrz jasnobrunatny, wewnątrz ciemnobrunatny, gładki; średn. otw. 5,7–6,8 cm, wys. 2,6–3,5 cm (ryc. 5: 2).

5. Czerpak profilowany o wklęsłym dnie, ucho zachowane fragmentarycznie, z zewnątrz jasnobrunatny, wewnątrz jasnobrunatny z ciemnymi plamami, gładki; średn. otw. 7,2 cm, średn. dna 2,5 cm, wys. 3,2 cm (ryc. 5: 3).

6. Fragmenty czerpaka półkulistego o wklęsłym dnie, z zewnątrz jasnobrunatny z ciemnymi plamami, wewnątrz ciemnobrunatny; wys. 3,2 cm (ryc. 5: 4).

7. Górna część grzechotki o brzuścu kulistym, zaopatrzowana w wałeczkowaty uchwyt, częściowo zachowany, jasnobrunatna z ciemnymi plamami, z zewnątrz gładka, wewnątrz lekko chropowata; średn. brzuśca 5 cm, zachowana wys. 2,3 cm (ryc. 5: 5).

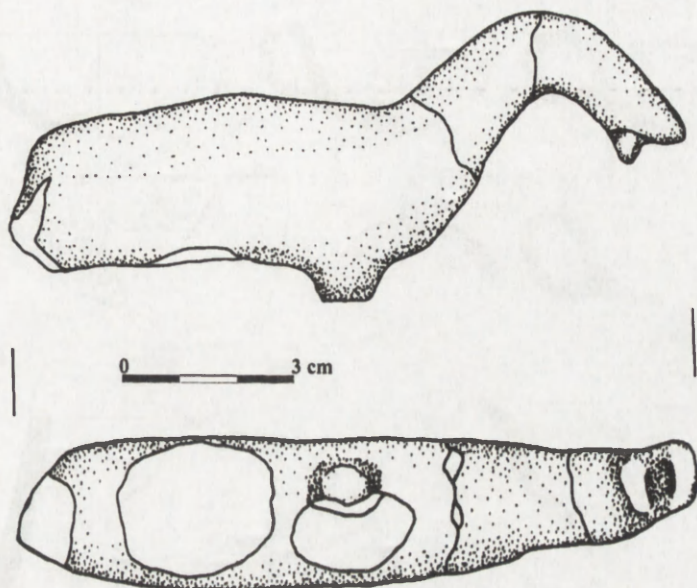
Ryc. 3. Opatów, stan. 1, pow. Kłobuck, woj. śląskie. Grób 1310, głębokość 20–30 cm:
 A — gliniana figurka zoomorficzna, B — skręt brązowy, C — skupisko ceramiki, D — drzewo.
 Fig. 3. Opatów, Site 1, Kłobuck district, Śląskie Voivodship. Grave 1310, level 20–30 cm:
 A — clay zoomorphic figurines, B — bronze twist, C — concentration of pottery, D — tree.

8. Fragmenty garnka jajowatego, z niewyodrębnionym brzegiem, jasno-brunatnego, z zewnątrz chropowaconego, wewnątrz gładkiego; średn. wylewu po rekonstrukcji ok. 13 cm (ryc. 5: 6).

9. Fragmenty misy profilowanej, zdobionej na krawędzi trójkątnym występnym plastycznym, zewnątrz jasnobrunatna, wewnątrz ceglasta, gładka (ryc. 5: 7).

10. Fragmenty wazy o wyodrębnionej, stożkowatej szyi, gładkiej, z zewnątrz czarnej, wewnątrz brunatnej z ciemnymi palmami przy dnie (ryc. 5: 8).

11. Drobne fragmenty ceramiki pochodzące z wymienionych wyżej fragmentarycznie zachowanych naczyń.

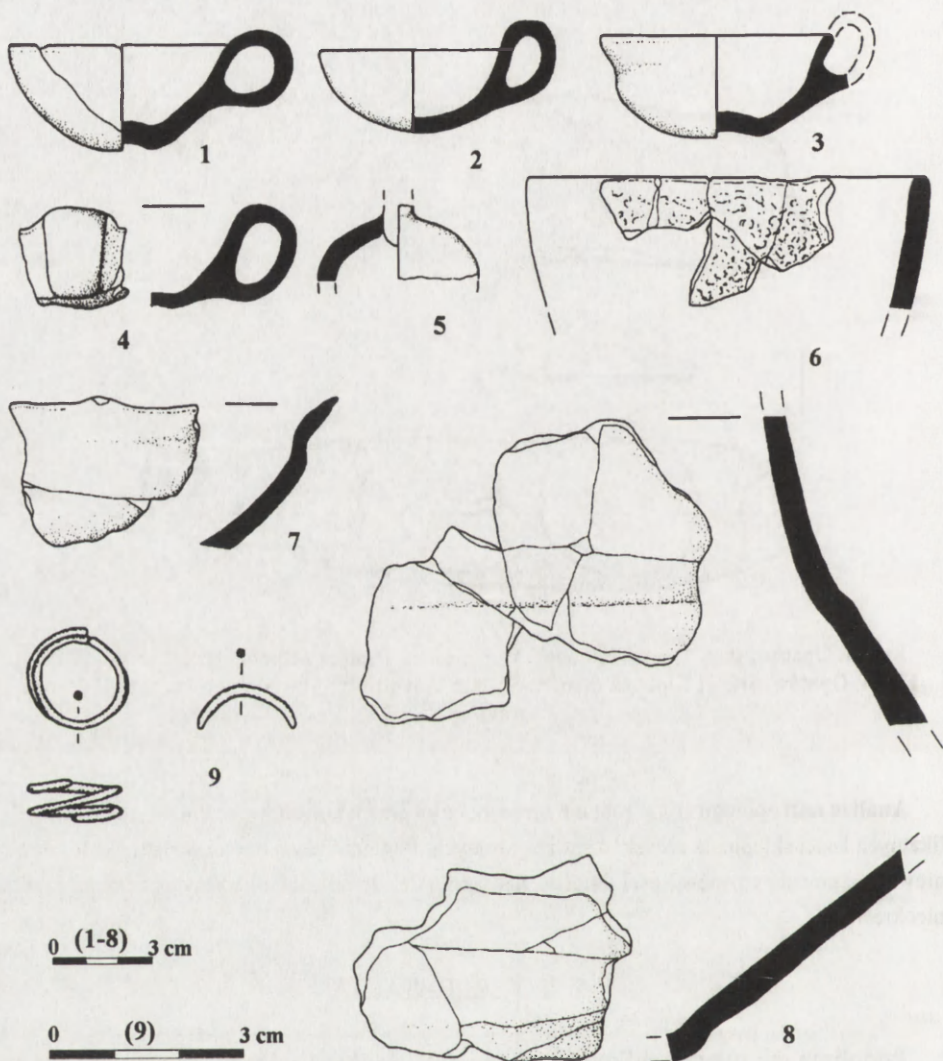

Ryc. 4. Opatów, stan. 1, pow. Kłobuck, woj. śląskie. Figurka zoomorficzna z grobu 1310.
 Fig. 4. Opatów, Site 1, Kłobuck district, Śląskie Voivodship. The zoomorphic figurine from grave 1310.

Analiza antropologiczna: drobne fragmenty kości przepalonych; wyróżniono fragmenty delikatnych kości sklepienia czaszki o szwach wolnych, fragment lewej części skalistej kości skroniowej, fragmenty trzonów kości długich. Szczątki należały do osobnika w wieku *Infans I*, płci nieokreślonej.

2. INTERPRETACJA

Podobnie jak w przypadku innych, znanych z obszaru kultury łużyckiej przykładów zoomorficznej plastyki figuralnej, trudno określić przynależność gatunkową zwierzęcia, które postanowiono odwzorować. Ślady po niezachowanych nóżkach wskazują, że figurka miała wyobrażać zwierzę czworonożne. Zdaniem B. Gedigi (1970), wykonawcy figurek nie starali się oddawać szczegółów anatomicznych zwierząt, które przedstawiali, lecz podporządkowywali kształt swoich modeli ich użyteczności. Obserwacja rytych przedstawień figuralnych zwierząt na naczyniach (Łazy, Biskupin, Sobiejuchy, Klimontów, Siekówko), jak również sposób ukształtowania pyska zwierzęcia nasuwają przypuszczenie, że omawiana figurka może przedstawiać konia. Zauważono bowiem, że schematycznie przedstawiane na naczyniach konie posiadają wydłużony tułów i szyję (Kostrzewski

Ryc. 5. Opatów, stan. 1, pow. Kłobuck, woj. śląskie. Wyposażenie grobu 1310.
 Fig. 5. Opatów, Site 1, Kłobuck district, Śląskie Voivodship. Inventory of grave 1310.

1935–36; Gediga 1970; Boehlich 1925; Witkowska 1952). Trudno również określić funkcję jaką spełniały gliniane figurki. Uważa się je za przedmioty kultowe, zabawki lub przejawy działalności magicznej społeczeństw (Gediga 1970; Młodkowska-Przepiórkowska 1995; Ostoja-Zagórski 1996). Gliniane figurki zwierzęce wiązane z kulturą łużycką znajdują się w grobach, występują także na osiedlach obronnych i osadach. Datowane są od IV okresu epoki brązu po okres halsz-

tacki. Występują one głównie na Śląsku, w Wielkopolsce, na terenie Saksonii i Brandenburgii. Pojedyncze egzemplarze pochodzą z Pomorza i Polski środkowej (Gediga 1970). Na południowy-wschód od zasięgu kultury łużyckiej gliniane figurki znane są ze stanowisk kultury holihradzkiej, gdzie znajdowane są głównie na grodziskach, a w pojedynczych wypadkach na osiedlach otwartych położonych w pobliżu grodzisk (Maleev 1996). Inwentarz grobu z Opatowa, posiadający liczne analogie na stanowiskach grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej (Gedl, Ginter, Godłowski 1971) należy datować na V okres epoki brązu. Grób jest ciekawym przykładem współwystępowania w wyposażeniu grobu dziecięcego grzechotki i figurki zoomorficznej.

Zakład Antropologii UJ

BIBLIOGRAFIA

- Boehlich Ernst
1925 *Die Hirschjagdvasse von Lahse*, Schlesische Monatshefte, Wrocław, R. 2, z. 8, s. 414–419, z. 9, s. 442–448.
- Gediga Bogusław
1970 *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej*, IHKM PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Gedl Marek, Ginter Bolesław, Godłowski Kazimierz
1971 *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Liswarty*, cz. II, Katowice.
- Godłowski Kazimierz
1986 *Opatów, Woiwodschaft Częstochowa (Gräberfeld der Lausitzer Kultur und der jüngeren Kaiserzeit)*, Recherches de 1984, s. 36–39.
- Kostrzewski Józef
1935–36 *Osada bagienna w Biskupinie, w pow. żnińskim*, Prz. Arch., 5, z. 2–3, R. 15–16.
- Maleev Jurij
1996 *Nowe znaleziska halsztackiej plastyki zoomorficznej z Podniestrza*, [w:] *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi, Kraków, s. 363–370.
- Mikłaszewska-Balcer Róża, Miśkiewicz Jacek
1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Podule, pow. Łask, stanowisko 1*, WA, t. 33, z. 1, s. 3–113.
- Młodkowska-Przepiórkowska Iwona
1995 *Praktyki wierzeniowe ludności grupy górnośląsko-małopolskiej, Śląskie Prae Prehistoryczne 4*, s. 113–122.

Nosek Stefan

1939 *Badania archeologiczne w Opatowie częstochowskim, Ziemia Częstochowska, T. III, z. 1, s. 7–33.*

1946 *Wyniki badań prowadzonych na cmentarzysku kultury łużyckiej w Opatowie pow. częstochowski, Annales UMCS, vol. I, 4, Lublin, s. 229–332.*

Ostoja-Zagórski Janusz

1996 *Ornament i plastyka figuralna — Sztuka pradziejowa czy przetworzona magia?, Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedłowi, s. 415–421.*

Reyman Tadeusz

1939 *Sprawozdanie z dotychczasowych badań na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Opatowie, pow. częstochowski, Sprawozdania PAU 44/3, s. 118–119.*

1945 *Dwa groby z okresu rzymskiego w Opatowie pow. częstochowski, Światowit 18 (1939–45), s. 165–177.*

Szczepanek Anita, Wieczorek Magdalena

1999 *Cmentarzysko z epoki brązu w Opatowie, stanowisko 1, woj. częstochowskie — zarys badań prowadzonych w latach 1938–1998, Zeszyty Muzeum Częstochowskiego, Archeologia, zeszyt 3, s. 43–53.*

Witkowska Alicja

1952 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1950, Fontes Praehistorici, vol II: 1951.*

ANITA SZCZEPANEK, MAGDALENA WIECZOREK-SZMAL,
PAWEŁ JAROSZ

ZOOMORPHIC FIGURINE FROM THE CEMETERY
OF THE LUSATIAN CULTURE IN OPATÓW, SITE 1, KŁOBUCK DISTRIC,
ŚLĄSKIE VOIVODSHIP

(Summary)

The cemetery in Opatów was excavated by T. Reyman and S. Nosek in 1938, and by K. Godłowski in 1956–1983. In 1998–2000 a rescue research was made on the side. The evidences were obtained that the cemetery extended much to the north, south and west from the area previously excavated, in the area endangered by extensive sand digging. Biritual cemetery in Opatów, Site 1 was used from Phase II of the Bronze Age till Hallstatt C. It is a typical burial ground

of the Częstochowa-Gliwice Sub-Group, Upper Silesian-Lesser Polish Group of the Lusatian culture, with interspersing skeleton and cremation graves. During the 2000 research a zoomorphic clay figurine was found in a cremation pit grave denoted as no. 1310. Anthropological analysis indicates that it was the burial of a person aged *Infans* I. The artifacts found in the grave include: a bronze twist (Fig. 5: 9), 4 scoops, one of them fragmentarily preserved (Fig. 5: 1–4), the upper part of a rattle-box (Fig. 5: 5), potsherds (Fig. 5: 6), vase fragments (Fig. 5: 7), and a vase (Fig. 5: 8). Analogies to the above listed artifacts can be found on many sites of the Upper Silesian-Lesser Polish Group of the Lusatian culture (Gedl, Ginter, Godłowski, 1971), dated from Phase V of the Bronze Age.

Translated by Jerzy Kopacz

